

виявилися марними, і проблема реальної автономії для Словаччини залишалася відкритою до 1938 р. [1, с. 21].

Отже, на етапі становлення Чехословаччини ідея «чехословакізму» зіграла позитивну роль, однак, не вирішивши словацького питання, не пройшла випробування часом. Чехословацька держава була сукупністю меншин на чолі з чехами, де навіть словаки не почували себе комфортно.

Список використаних джерел:

1. Сич О. Проблема цивілізаційного вибору в Центральній та Східній Європі: перша спроба / Олександр Сич // Україна-Європа-Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 13–25.
2. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия»: конфлікт ідеологій в Первой Чехословацкой республике (1918-1939) – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 224 с.
3. Постоловський Р. Національно-демократичні основи проголошення незалежності Чехословаччини 28 жовтня 1918 р. / Р. Постоловський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – Т. 23. – С. 238-248.
4. Кравчук О. Т. Г. Масарик про ідею Чехо-Словацької держави та принципи її національної політики / О. Кравчук // Проблеми історії Центральної та Східної Європи: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 1. – С. 116–122.
5. Кравчук О. Діяльність Т. Г. Масарика у червні 1914 – січні 1915 рр.: підготовка і початок чехословацької закордонної визвольної акції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/22/2014-22/219-233.pdf>
6. Кравчук О. Чехословацька ідея Т. Г. Масарика / Кравчук О. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 18. – С. 430-437.

Тимців Х.Л.

студентка;

Онищук Я.І.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри археології

та спеціальних галузей історичної науки,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ВИНИКНЕННЯ ПОШУКОВОГО РУХУ ТА СТАНОВЛЕННЯ «ВОЄННОЇ АРХЕОЛОГІЇ» ЯК НАУКОВОГО НАПРЯМУ В УКРАЇНІ

Зародженню «воєнної археології» на території України передувало виникнення пошукового руху. Його розвиток можна поділити на три етапи:

- 1) Пошуковий рух в Австро-Угорщині та Польщі у час Першої світової війни та міжвоєнний період (1915-1939-ті рр.);
- 2) Становлення пошукового руху в радянський час (1943-1990-ті рр.);

3) Пошуковий рух у незалежній Україні (1991-2015 рр.).

Перший етап бере початок з 1915 р., коли в Галичині створювались робочі групи, які займалися пошуком і перепохованням військовослужбовців австро-угорської та німецької армій, які загинули в боях Першої світової війни. Спочатку займалися ексгумацією тільки офіцерського складу і солдатів, які відзначилися в боях. Проводили це т.зв. «команди етапові». Проблеми виникали і з професійністю робіт, і з правильним облаштуванням захоронень, так як таку діяльність можна було здійснювати тільки після закінчення бойових дій на даній території та зняття лінії фронту [12, с. 170-171].

Влітку 1919 р. у Львові було створено товариство «Охорона могил польських героїв». Його члени, поміж усього іншого, займалися облаштуванням польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі у Львові, який згодом отримав назву «Цвинтар Оборонців Львова» або «Цвинтар Орлят».

Однією із найбільш дієвих та впливових організацій міжвоєнного періоду 1920-1930-х років було «Польське товариство опіки над могилами героїв», створене згідно з постановою Міністерства внутрішніх справ II Речі Посполитої від 24 червня 1925 р. на базі напівдержавної інституції – «Товариства польського жалобного хреста». Воно зосереджувало свою увагу на впорядкуванні могил польських вояків, які полягли у Першій світовій, польсько-українській та польсько-більшовицькій війнах, тобто у 1914 –1920-х рр., і мало на меті поширювати культ могил польських героїв та охороняти могили вояків інших національностей, похованих на території Речі Посполитої [3, арк. 1].

Згодом на західноукраїнських землях постало Львівське відділення товариства. Його діяльність поширювалася й на територію Тернопільського та Станіславівського воєводств. Впродовж 1925-1926 рр. у співпраці з іншими польськими товариствами відділення провело впорядкування цвинтарів та окремих могил, розгорнуло широку пропагандистську діяльність. [8, с. 27-29].

Захоронення Українських січових стрільців та Української Галицької армії становили небезпеку для підґрунтя польської державної ідеології. З цією метою на Західній Україні була здійснена комасація (ущільнення з подальшою ліквідацією) українських військових кладовищ та окремих захоронень. На них заборонялося встановлювати хрести та інші пам'ятні знаки, що призводило до поступового забуття місць поховань. Так, у звіті про діяльність українського «Товариства охорони воєнних могил» (далі – ТОВМ) за 1935 р. наголошувалося «Могили наших полеглих комасуються на рівні з полеглими інших народностей з Світової війни на призначені до цього цвинтарища, не узгадуючи їх виїмкового значіння для тутейшого громадянства. Такі ексгумації проводяться без ніякого порозуміння з місцевими філіями нашого Головного товариства...» [2, арк. 21].

Українські організації Східної Галичини намагалися активно протидіяти шовіністичній політиці Другої Речі Посполитої. З цією метою у 1923 році у Львові було створено український «Комітет охорони воєнних могил», який у 1927 році реорганізовано у вищезгадане «Товариство охорони воєнних могил». Останнє діяло до 1939 року і мало низку філій, які знаходилися у містах Львів, Станіславів (сучасний Івано-Франківськ), Тернопіль, Белз, Бучач та ін.

Польська влада не тільки не сприяла, а й під різними причинами перешкоджала діяльності організації. Прикладом цьому стало знищення стрілецьких могил у селах Бернадівка біля Теребовлі та Вівся на Тернопільщині, перешкоджання встановленню пам'ятника Січовим стрільцям на горі Лисоні тощо [4, с. 59-61]. У Державному архіві Львівської області (фонд Львівського воєводського управління) зберігається листування директора ТОВМ Павла Кривуцького з Відділом воєнного гробівництва Львівського воєводства. В листі від 15 лютого 1933 р. він звернувся з проханням надати товариству дозвіл за власний кошт провести ексгумацію могили українського вояка, який загинув у кінці листопада 1918 р. від розриву гранати і був похований на приватній ділянці одного з львівських міщан. На другий день документ скерували у Воєводський Відділ публічної безпеки із запитанням: «Чи з огляду публічної безпеки не слід відмовити в цьому проханні, а ексгумацію провести силами уряду?». 20 вересня 1933 р. керівництву ТОВМ була надіслана відповідь: «Оскільки під час загальної комасації могила жовніра не була віднайдена, тому її ексгумацію проведе воєводський уряд, а останки загиблого перенесуть на Янівське кладовище». Отже, відмовивши українському «Товариству охорони воєнних могил» влада звернулася з проханням виконати ці роботи до «Польського товариства опіки над могилами героїв» [1, арк. 12-14].

Якщо датування першого етапу розвитку пошукового руху на теренах України не викликає труднощів, то чітко визначити його другий період доволі важко. Більшість дослідників вважали, що організовані пошуково-ексгумаційні роботи в СРСР почалися не раніше 1970-1980-х рр., проте Степанов В.В., засновник першого в Москві загону «Пошук» Науково-дослідницького Центру електронної обчислювальної техніки, зазначив у своїй статті, що «... у кінці 1940 – на початку 1950-х рр. держава проводила роботи з упорядкування захоронень військовослужбовців, загиблих у роки війни. Інше питання, що ці акції були проведені формально, без належної уваги та професійної підготовки. Проте така робота була проведена і це вже є історичним фактом». [9, с. 361-362].

Дослідник Щербанов В.К. стверджує, що перший досвід такої роботи було отримано ще 1943 р. під час віднайдення тіл загиблих у каменеломнях Аджимушка (поблизу м. Керч) радянських вояків.

Садовников С. І. пише, що точно невідомо, коли зародився пошуковий рух в СРСР. Проте у своїй монографії «Пошук, який став долею» наводить заяву голови Львівського облвиконкому за жовтень 1943 року Петренка М. М., направлену ним у Головне політичне управління Червоної Армії. Автор з сумом констатував недбале поводження з останками загиблих вояків та незначну кількість добре упорядкованих могил. Цей документ міг стати своєрідним поштовхом до організації пошукових груп, які би займалися розшуком тіл солдатів, їх ексгумацією та перепохованням. У 1970-1980-х рр. роботи вийшли на новий рівень – спершу було створено загони так званих «Червоних слідопитів», які пізніше трансформувалися у відповідні організації. Саме тоді заклалися основи радянської пошукової справи [1, с. 16-23] Проте

вона була затьмарена комуністичною ідеологією, розкопки проводились під наглядом парторганів і не завжди професійно.

У 1989 р. було створено громадську організацію «Меморіал», яка займалася пошуком та ексгумацією жертв політичних репресій, захоронених у Дем'яновому лазі та сс. Яблунів, Войнилів, Посіч (Івано-Франківська обл.) [5, с. 73-165]. Ці події стали перехідними до третього етапу розвитку пошукового руху на території незалежної України.

Після розпаду СРСР в Україні відбувся різкий підйом зацікавлення військовою історією, яка відображала національно-визвольну боротьбу українського народу та посилення почуття національної пам'яті. Це посприяло формуванню нових пошукових організацій і об'єднань (ВГО «Народна пам'ять, Комунальне підприємство Львівської обласної ради «Доля», «Пошук-Дніпро», ВГО «Закінчимо війну», Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять» та ін.) та проведенню пошуково-ексгумаційних робіт на місцях захоронень жертв воєнного часу та політичних репресій. Увага до цієї справи значно посилилась, що призвело до зародження поняття «воєнна археологія».

«Воєнна археологія» – спеціальна галузь воєнної історії, а також складова загальної археології, яка вивчає воєнно-історичні пам'ятки та за їхньою допомогою інтерпретує причини зародження, перебіг і наслідки військових конфліктів, які залишили значний слід в історії тієї чи іншої держави. Сам термін виник стихійно і вживався відносно пошуково-ексгумаційних робіт, спрямованих на віднайдення, ідентифікацію та перепоховання останків вояків Першої та Другої світової воєн. На початках пошук і наукова обробка велися попутно, а воєнно-історичні пам'ятки давніших періодів вивчалися в контексті загальної історії. Проте на рубежі ХХ-ХХІ ст. воєнна історія стала відокремленою її частиною. Тоді в межах класичної археологічної науки відбулися перші спроби виділення окремого напрямку – «воєнної археології». Вона мала на меті вивчати перебіг та наслідки бойових конфліктів на території держав з використанням археологічних методів. Зараз «воєнна археологія» як наука, знаходиться на стадії формування, тому її назву пишемо в лапках.

Як зазначає Садовников Д. В. – лідер пошуковців міста Тула (Російська Федерація) та редактор журналу «Военная археология», на даний час відбувається ототожнення понять «пошук» і «воєнна археологія», що не є правильно, так як пошук передбачає насамперед віднайдення, перезахоронення та увічнення пам'яті загиблих вояків та мирних жителів. [10, с. 18-25] «Воєнна археологія» об'єднує науково-дослідницький і власне пошуковий аспект. Її об'єктом є воєнно-історичні пам'ятки минулих епох та новітнього часу, а предметом – їх дослідження. Відмінність між археологічними джерелами та воєнно-історичними пам'ятками полягає в тому, що останні висвітлюють не побут населення, а його життя в умовах бойових дій, наслідки військових конфліктів та обставини загибелі військових і мирних жителів.

Важливим для виокремлення «воєнної археології» як самостійного наукового напрямку є створення її власної методології дослідження. Цей процес також перебуває на стадії формування, проте окремі принципи проведення

пошуково-ексгумаційних робіт ми знаходимо у «Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання». У даному документі наведено наукові визначення понять, які мають стосунок до пошукових робіт та вказано, що такою діяльністю мають право займатися тільки спеціалізовані підприємства, котрі мають дозвіл від держави. [7, с. 1-2]. Одним з таких є Комунальне підприємство Львівської обласної ради «Доля» у Львові.

У статті «Воєнна археологія» в контексті дослідження історичних пам'яток новітнього часу українсько-польського пограниччя Я. І. Онищук описує послідовність розкриття захоронення з використанням археологічних методів, фіксування матеріалу та його подальше вивчення за археологічною, антропологічною, криміналістичною та ін. методиками. Науковець наголошує на необхідності публікації результатів досліджень в краєзнавчій та науковій літературі, передання знахідок у музеї, а також робить акцент на важливості науково-інформаційних звітів, які подають у відомства, що видавали дозвіл на проведення пошуково-ексгумаційних досліджень [6, с. 137-139]. Саме ці звіти, укладені відповідно до наукової методики, є великим кроком на шляху стирання протиріч між «воєнною археологією» та академічною наукою.

Отже можна зробити висновки, що для розвитку «воєнної археології» як наукового напрямку в Україні необхідними є, насамперед, проведення робіт відповідно з основними положеннями міжнародного та державного законодавства, здійснення розкопок тільки спеціалізованими підприємствами і за наявності у керівника пошукової групи відповідних дозвільних документів, використання загальноприйнятих наукових методів, професіоналізму і неупередженості дослідників, відмова від стереотипів минулого та заідеологізованості, написання звітів, які відповідатимуть вимогам академічної науки та залучення до роботи ширшого кола фахівців з дотичних до цієї діяльності спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. ДАЛО. – Ф. 865, оп. 1, спр. 5. – 35 арк.
2. ДАЛО. – Ф. 1, оп. 30, спр. 3583. – 25 арк.
3. ДАЛО. – Ф. 865, оп. 1, спр. 2. – 7 арк.
4. Гаврилюк О. Н. Збереження пам'яток воєнної історії на західно-українських землях у міжвоєнний період: політичний аспект, зміст, результати // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 2. – С. 58-63.
5. Круцик Р. Дем'янів лаз /Видавничий дім «Простір», К., 2009. – С. 73-165.
6. Онищук Я. «Воєнна археологія» в контексті дослідження історичних пам'яток новітнього часу українсько-польського пограниччя //Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 135-143.
7. «Тимчасовий порядок здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій та політичних репресій, і впорядкування місць їх поховання». Затверджено Наказом Міністерства будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України 09.06.2006. № 193.

8. Харчук Х. Діяльність польських історико-меморіальних громадських організацій і товариств у Львові у ХІХ – першій половині ХХ століття. [Електронний ресурс] / Х. Харчук // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2013. – Вип. 6. – С. 25-31 (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukrpol_2013_6_5.pdf).

9. Журавлев В. А. Развитие поискового движения в конце ХХ – начале ХХІ в. (к постановке проблемы) // Победа – одна на всех: материалы междунар. науч.-практ. конференции, Витебск, 24 апреля 2014 г. Витебск: ВГУ имени П. М. Ма-шера, 2014. – С. 361-364.

10. Садовников Денис. «Военная археология»: от энтузиазма к науке. [Електронний ресурс] // «Военная археология» № 2 (2), 2009. (Режим доступу <http://www.iskateltula.ru/stati/voenaja-arheologija-ot-yentuziazma-k-nauke.html>).

11. Садовников С. И. Поиск ставший судьбой / Отв. ред. С. О.Шмидт. –М., 2003. – 258 с.

12. Schubert J. Organizacja grobownictwa wojennego w Monarchii Austro-Węgierskiej. Wydział Grobów Wojennych (Kriegsgräber-Abteilung) przy Ministerstwie Wojny – powstanie i działalność w latach 1915–1918. [Електронний ресурс] (Режим доступу https://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i1/i8/i6/i6/r1866/SchubertJ_OrganizacjaGrobownictwa.pdf).

Тонконог О.І.

науковий співробітник,

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

КОЛЕКЦІЯ КОРЯКІВ ХІХ-ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ)

У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» зберігається колекція коряків – ємкостей для набирання борошна, зерна та іншого збіжжя. Ці речі побуту виготовленні ремісниками із суцільного шматка дерева (верби або липи), що легко піддається обробітку [16], [17], [4]. Мають овально-видовжену або човникоподібну форму [10], [14]. У них широкі, плавно звужені донизу стінки, коротка фігурна, заокруглена або зігнута ручка, іноді з овальним чи прямокутним отвором [11], [17], [15], [12], [3], [1], [2].

Коряки виготовлені на Київщині, Полтавщині та Черкащині [17], [18]. Відомі дати виготовлення окремих виробів: 1918 р. 1921 р. [3], [20]. Зафіксовані прізвища деяких майстрів: Дейнега С. О., Гайовий Т., Крем'янський Я.Я., Тимошенко І.Г. [10], [13], [20], [14].

Виготовлення коряків було поширене до середини ХХ ст. За спогадами Авраменко В.І., коряки на Переяславщині використовували ще в 40-х роках ХХ ст. [22]. У 60-х роках їх у побуті застосовують рідко [21].

У 70-х 80-х роках ХХ ст. майстри-різьбярі виготовляли коряки як декоративну річ. У музейній колекції зберігаються авторські роботи Нагнибиди В.К., Шевченка Є.І., Шаповала Є.В.